

גמולו של ירא ה'

(מזמור קכ"ח בתהלים)

מאת

שמואל ורגון

זכרון עולם

לסימה אופוצ'ינסקי ז"ל

בת צבי ודבורה שקדי

שנפטרה ב"א שבט תשל"ג.

מזמור קכ"ח בתהלים הוא אחד מקבוצת המזמורים (ק"ב—קל"ד). המכונה בשם "שירי המעלות", בשל המונח "שיר המעלות" המופיע בראש כל מזמור בקבוצה זו.¹ מזמור קכ"ח מוגדר ע"י החוקרים² כ"מזמור חכמתי", או כ"מזמור דידקטי" הבא ללמד על גמולו של ירא ה'. ננסה לעמוד על מבנהו של המזמור, על משמעות הברכה הכלולה בו, ועל זיקתה של אותה ברכה לקללה ולברכה שבספר דברים.

* הגני מודה לחברי ד"ר משה גרסיאל וד"ר יעקב קליין על הערותיהם המאלפות.
1 את הדעות השונות על פירוש השם "שיר המעלות" ומקומם של המזמורים בעבודת הקודש סיכמו:

חמ"י גבריהו, 'שיר המעלות' מעינות, ב' (תשי"ג), עמ' 115—118.
ש. ד. גויטיין, 'החומש האחרון של ספר תהלים', בספרו, עיונים במקרא, תל-אביב, תשי"ח, עמ' 186—215.

י. חקלאי, 'שיר המעלות', הד החנוך, ל"ו, י"ב (תשכ"ב), עמ' 9—10.
י. א. אפרתי, 'שיר המעלות', בשדה חמד, י"ג (תשל"ל), עמ' 239—250, 302—315.
א. סולה, 'מזמורי שיר המעלות', בית מקרא, ט"ז (תשל"א), עמ' 457—475.

י. שויער, 'סמיכות הפרשיות של מזמורי "שיר המעלות"', בשדה חמד, י"ז (תשל"ד), עמ' 367—372.
B. D. Eerdmans, "The Songs of Ascents, the psalms Hamma'aloth", Oudestamentische Studiën (I), (1942), p. 139—161.

H. J. Kraus, Psalmen I II, (Biblischer Kommentar), Neukirchen-Vluyn 1966, p. XX—XXII.

C. C. Keet, A study of the Psalms of Ascents, London 1969, p. 1—17.

ובפירושים שונים שנכתבו על ספר תהלים.

M. Dahood, Psalms III, (Anchor Bible), New York 1970, p. 227. H. Gunkel, 2 idem, 396—392 עמ' Einleitung in die Psalmen, Göttingen 1933, p. 381 ff
Die Psalmen, Göttingen 1926, p. 556. גונקל, (מבוא עמ' 381 ואילך), מחלק את מזמורי החכמה לשני סוגים: א. מזמורי חכמה שעוסקים ברעיון מרכזי, כך למשל: פרקים א', קכ"ח. ב. מזמורי חכמה, שהם אוספי פתגמים שבהם נאספו פתגמים שהקשר ביניהם רופף. כך למשל: ל"ו, קי"ט. השווה: A. Weiser, The Psalms, (Old Testament Library), London 1962, p. 89 קראוס עמ' 863.

שיר המעלות

א	אשרי כל ירא ה'	ההלך בדרכיו
ב	יגיע כפיך כי תאכל	אשריך וטוב לך
ג	אשתך כגפן פריה	בירכתי ביתך
	בניך כשתילי זיתים	סביב לשלחנך
ד	הנה כייכן יברך גבר	ירא ה'
		יברך ה' מציון
ה	וראה בטוב ירושלים	כל ימי חיך
ו	וראה בנים לבניך	שלום על ישראל.

אצל הפרשנים והתוקרים, שדנו במבנה מזמורנו, מסתמנות שלש גישות עיקריות למבנה המזמור: לפי גישה אחת³ במזמור שני חלקים:

הראשון (א-ד) מתאר את ירא ה', המתפרנס מיגיע כפיו, חי חיי אושר בחוג משפחתו, ונהנה מברכת ה'. פסוק ד הוא סיכום "באילו המידות והמנהגות יבורך הגבר, שהוא ירא ה'" (רד"ק).

החלק השני במזמור (ה-ו) מדוה ענין בפני עצמו⁴. בחלק זה מאחז המשורר לבני עמו את ברכת ה'. לפי תפיסה זו נחלק איפוא המזמור לפי תוכנו: בעל המזמור בנה את מזמורו בשני חלקים שעניינם שונה.

לפי גישה אחרת⁵ נתלק המזמור לשלושה חלקים: חלק ראשון (א) הוא משפט סתמי, המכיל הצהרה בדבר אושרו של ירא ה', ונבדל מסגנון הפרק סלו, שנאמר בלשון נוכח. ועל כן הוא משמש מעין כותרת למזמור. החלק השני (ב-ד) נאמר בלשון הווה. הוא מתאר את מצבו של ירא ה', ואת מצב משפחתו. החלק השלישי (ה-ו) נאמר בלשון עתיד והוא מכיל ברכות. חלוקה זו נקבעה עפ"י שניים דקדוקיים מפסקה לפסקה. הפסקה הראשונה נבדלת מיתר חלקי המזמור עפ"י שניים מגוף שלישי בפסקה הראשונה, לגוף שני בהמשך המזמור, ואילו שתי הפסקאות האחרונות נבדלות בשינוי הזמן: מזמן הווה בפסקה השניה לזמן עתיד בפסקה השלישית. כפי שנוכח להלן, אבחנות לשוניות אלה אינן מדויקות די הצורך, ועל כן אינן יכולות לשמש כבוחן עיקרי לקביעת חלקי המזמור.

סבורני, שעיון במבנה המזמור צריך להעשות על-פי כללי הפואטיקה, שבעל המזמור השתמש בהם, להביע את אשר ביקש. הצבעה על התופעות השיריות במזמור תראה, כי החלוקה הנכונה של השיר היא, כפי שרשמנו את המזמור בראש

J. H. Eaton, Psalms, (Torch Bible Commentaries), 1967, p. 287; L. Sabourin, 3 The Psalms, Their Origin and Meaning, II, New York 1969, p. 290-291 קראוס, עמ' 863.

4 בודה, אף הציע לראות בפסוקים ה-ו קטע עצמאי. זוהי לדעתו ברכה הניתנת להמוני עולי הרגל לירושלים. K. Budde, "Zum Text der Psalmen", ZAW 35 (1915), p. 194. נגד תפיסה זו, כבר העיר גונקל, פירוש, עמ' 557.

5 אפרתי, שם עמ' 313-315; E. J. Kissane, The Book of Psalms, 1964, p. 582; ויזר, עמ' 767.

[3]

שמואל ורגון

המאמר (א—ג; ד—ו). היינו, לפנינו שני בתי שיר⁶ המקבילות זה לזה במבנה הפנימי שלהם.

- א. שני בתי השיר מתחילים באיש "ירא ה'" (א.ד.).
- ב. שני בתי השיר, הפותחים באיש "ירא ה'", נאמרים בגוף שלישי, ואח"כ עוברים למשפט בגוף שני, לפניה ישירה (המכוונת באופן בלתי אמצעי) אל השומע.
- ג. בכל אחד מבתי השיר ישנן מלים חוזרות, הנגזרות משורש זהה: אשרי ... אשריך, יברך ... יברכך.
- ד. הברכה הראשונה בכל אחד מבתי השיר קשורה בתיבה "טוב": "אשריך וטוב לך" (ב) "וראה בטוב ירושלים" (ה).
- ה. שני בתי השיר מסיימים במוטיב הבנים: "בניך כשתילי זתים ... " (ג) "וראה בנים לבניך ... " (ו).
- ו. המקצב השירי בבית ראשון (2/3) שונה מזה שבבית השני.
- ז. גראה, שגם תוכן המזמור יכול לסייע לקביעת חלקי המזמור, כפי שהצענו, שכן בתחילת שני בתי השיר בא תנאי לקיום הברכות, והוא: היות אותו איש "ירא ה'".
- ח. הקשר בין "ירא ה'" לבין ברכת ה' מלמד אף הוא על המסגרת השלמה של פס' ד—ה, שכן שכן ה' הוא ה' הוא ה' (כשם שתוצאת הראייה היא הוראה, שמות י"ד, ל—לא).

לפי דעתנו יש איפוא לראות במזמור שתי יחידות, אשר בכל יחידה שלושה פסוקים⁷.

הבה נעיין בפירושו ובמשמעותו של החלק הראשון (א—ג) ונראה מה טיב האושר השמור ל"ירא ה'".

המושג "ירא ה'" במקרא אינו מוגדר באופן חד משמעי⁸ ועלינו להבין את המושג בכל מקום לפי ההקשר, שבו הוא משתלב בכתובים. בעל המזמור מגדיר כאן את האיש "ירא ה'" בצלע המקבילה. "ירא ה'" הוא האדם "ההולך בדרכיו" — אדם שאמונתו מתבטאת בחייו המעשיים. לכאן יש להשוות את הכתוב בספר דברים, ששימש רקע לשוני להבעת בעל המזמור. "... מה ה' אלהיך שאל מעמך, כי אם ליראה את ה' אלהיך, ללכת בכל דרכיו ולאזהבה אתו, ולעבד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך. לשמר את מצוות ה' ואת חקתיו אשר אנכי מצוך היום, לטוב לך" (דברים י', יב—יג)⁹. הצד המעשי של יראת ה' הוא שמירת מצוותיו¹⁰. הדבר שמביא

6 כד: צ"פ חיות, ספר תהלים, (סדרת א. כהנא) זיטויר תרס"ג. גדפס מחדש ירושלים, תשל"ל, עמ' 273; סולה, שם עמ' 465.

7 על מבנהו, שלמותו ואחידותו של כל אחד מחלקי השיר בדרך שונה מזו שהצגנו, עמד כבר סולה במאמרו. שם, עמ' 465—469. השווה: סוטה ל"ט ע"ב; מ"א ע"א.

8 ראה: י. היימן "יראה, יראת ה'" אינצקלופדיה מקראית ג, עמ' 728—770.

9 השווה: דברים ה', כו; ו', כד ועוד.

10 השימוש במושג "יראת ה'" במשמעות של שמירת חוקי התורה ומצוותיה הוא יחודו של

את האדם לשמירת מצוות, הוא יראת ה'. "ירא ה'" הוא האדם, שחי כל הזמן בהרגשה ובתחושה של נוכחות ה', הוא חש מה שאומר המשורר "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים ט"ז, ח) ¹¹.

לאחר הקביעה הכללית "אשרי כל ירא ה'" עובר המשורר ללשון נוכח, לפניה אישית, ישירה לשומע. מי שמקיים את התנאי של הליכה בדרכי ה', גמולו רב. "יגיע כפיך כי ¹² תאכל אשריך וטוב לך" ¹³. הכתוב מדגיש, כי את יגיע כפיך, אכן, אתה תאכל ולא אחרים ¹⁴. התשש החמור, שהיה לישראלי, שעסק בחקלאות, הוא, כי את פרי יגיעו יאכלו האויבים, כפי שמספר הכתוב על ימי גרעון, בתקופת השופטים; "והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק... וישחיתו את יבול הארץ... ולא ישאירו מחיה" (שופטים ו', ג-ד). וכפי שבא ירמיהו על בית ישראל "הנני מביא עליכם גוי ממרחק, בית ישראל... ואלו קצירך ולחמך, יאכלו בניך ובנותיך, יאכל צאנך ובקרך, יאכל גפנך ותאנתך...". (ירמיהו ה', טו-יז). כאשר מבקש בעל מזמור ק"ט מאת אלהיו, כי יעניש את הפוגע בו, הוא מבקש "... ויבנו זרים יגיעו" (יא).

נראה שלקללה שבמזמור ק"ט, ולברכה שבמזמורנו יש זיקה ברורה לספר דברים. בתוכחה נאמר "פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת" (דברים כ"ח, לג) ¹⁵. נדמה, כי לנגד עיני בעל המזמור עומדת התוכחה שבספר דברים, והוא מבטית את ברכת השפע, ואי-פגיעתם של אויבים, בניגוד לקללה שבספר דברים. מפרק כ"ח, לח ואילך הולך ומונה הכתוב: "זרע רב תוציא השדה, ומעט תאסף, כי יחסלנו הארבה. כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגר, כי תאכלנו התלעת. זיתים יהיו לך ככל גבולך ושמן לא תסוך, כי ישל זיתך. בנים ובנות תוליד, ולא יהיו לך, כי ילכו

ספר דברים, שכן יראת ה' בספרי התורה האחרים יש לה משמעות שונה (ראה מ. ווינפלד "זיקתו של ספר דברים לחכמה" ספר היוכל לי. קויפמן, ירושלים תשכ"א, עמ' קז-קח).

11 קראוס, (עמ' 863) מגדיר את המושג "ירא ה'" בצורה דומה, אך בניגוד לדעתנו, הוא סבור שזהו מושג של "יראת ה'" — בתקופת הבית השני.

12 המלה "כי" אינה משמשת בפסוק זה מלת תנאי או מלת סיבה, אלא מלת חינוק; אמת הדבר, אכן, כמו: "זעקת סדום ועמורה כי רבה" (בראשית י"ח, כ). "משא אדום כי בליל שוד מואב" (ישעיה ט"ו, טו), ועוד. כך, קיט, עמ' 63. ד. ילין, חקרי המקרא, איוב, ירושלים תרצ"ו, עמ' 11. טעות לפרש, אם תאכל יגיע כפיך ולא תבקש מאחרים אז אשריך וטוב לך, כי הפרק אינו עוסק בנושא שבת העבודה, אלא בגמול האיש הירא את ה'.

13 אפרתי רואה בפסוק זה תאור פרנסתו של ירא ה': "פרנסתו של ירא ה' מיגיע כפיו הוא. אין לו עבדים ושפחות, ודוקא משום כך הוא מאושר, כי המרבה עבדים מרבה גול, והמרבה שפחות מרבה זימה, והקונה עבד עברי קונה אדון לעצמו" (שם, עמ' 314) כך הבין את הפסוק, כנראה, ר' חייא בר אמי משמיה דעולה, שדרש: "גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב "אשרי ירא את ה'" (תהלים קי"ב, א) ואילו גבי הנהגה מיגיעו כתיב: "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" (תהלים קכ"ח, ז) "אשריך" בעולם הזה "וטוב לך" בעולם הבא (ברכות ח', ע"א). גישה מעין זו מוכרז גם גויטיין (שם, עמ' 202).

14 כך צ"פ חיות, בפירושו למזמור, ד. ילין, שם, שם. גוגל, תהלים, עמ' 556; קרויס, עמ' 863; קיט, עמ' 65.

15 קללה זו כתובה גם בספר ויקרא "וורעתם לריק זרעכם, ואכלוהו אויביכם" (כ"ו, טז), אך ניסוח הברכה במזמור מנוסח כניסוח אנטייתי לדברים. השווה: מיכה ו', טו; איוב ל"א, ח; קהלת ו', א-ב.

[5]

שמואל ורגון

בשבי"ג¹⁶. גם במזמורנו חוזרים המוטיבים של הכרם ("כגפן פוריה") הזיתים ("כשתלי זיתים") וכן מוטיב הבנים. כל אלה, שהם פרי יגיעו של ירא ה', יהיו ברשותו, הוא ולא אחר יאכל את יגיע כפיו. בניו לא ילכו בשבי, הם לא יהיו "נתונים לעם אחר" (דברים כ"ה, לב), אלא ישבו סביב לשולחנו של "ההלך בדרכיו".

הברכה השניה לה זוכה ירא ה' היא: ברכת המשפחה. בניסוח ברכה זו נזקק המשורר לדמויי הגפן והזית, שהם "זוג" מטפורות שכיח בספרות המקראית¹⁷. בתוכחה בדברים כתובה קללה, שהאשה תלקח מבעלה, "אשה תארש ואיש אחר ישגלנה", ואילו המשורר מברך את ירא ה' בברכה שהיא מנוגדת לקללה זו, "אשתך כגפן פוריה"¹⁸. בירכתי ביתך¹⁹. אשתך תשאר בבית שלך, אחרים לא יקחוה. ברכה זו מרחבת במזמורנו על-ידי ברכת פריון האשה, המדומה לגפן פוריה²⁰.

הברכה השניה היא ברכת הבנים²¹. בתוכחה בספר דברים כתובה הקללה "בניך ובנותיך נתנים לעם אחר... " (כ"ח, לב) "בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך כי ילכו בשבי" (שם, מב) וכנגד קללה זו, בה יקולל האדם, אם לא ישמע בקול ה' אלהיו "... לשמור לעשות את כל מצותיו וחקתיו" (שם, ט"ו) הרי מבורך ההולך בדרכיו ב"בניך כשתלי זיתים סביב לשלחנך" — שלך. בניו לא ילכו בשבי, הם לא יהיו נתונים לעם אחר. כאן מקבל מוטיב הבנים הרחבה בדימוי שתילי הזיתים. בהודקנו מצמיח הזית משרשיו, סביב גזעו, נצרים רבים, המשמשים שתילי רבוי²². לכן, כנראה, נתכוון בעל המזמור כשהוא מתאר את בניו של ירא ה'.

16 גם ישעיהו, בנחמתו לירושלים, נזקק למוטיבים שבפרשת התוכחה. "ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים. לא יבנו ואחר ישב, לא יטעו ואחר יאכל... לא יגעו לריק, ולא ילדו לבהלה... " (ס"ה, כא—כג) (קיסן, עמ' 583). גם בעל מזמור ק"ט מקלל את הרשע: "... סקדתו יקח אחר, יהיו בניו יתומים ואשתו אלמנה... ויבנו זרים יגיעו" (ח—ט, יא). השווה: ירמיהו ה', יז.
17 ראה: הושע י"ד, ז—ט. על שימושם של זוג מטפורות אלה השווה מ. גרסיאל, המקבילות בין ספר ירמיהו וספר תהלים (דיסרטציה, אוניברסיטת תל-אביב) תשל"ג, עמ' 140—141.
18 "פוריה" — בינוני נסתרת של שורש "פרה" — כמו: בוכיה, צופיה, הומיה ועוד. יש והגפן מסמל במקרא את הפוריות (יואל ב', כב; הושע י"ד, ז).

19 בחלק האחורי של הבית, בחלק הנמצא עמוק בפנים הבית. כיוצא בו: "ירכתי הספינה" (יונה א', ה). החלק האחורי הפנימי של הספינה (השווה: שמות כ"ה, כב, כג, כז; שופטים י"ט, א; שמואל כ"ד, ד; ישעיהו י"ד, טו; ירמיהו ו', כב; יחזקאל ל"ב, כג; עמוס ו', י ועוד. תיבה זו מקבילה למלה האכדית (W)arkatum שפירושה ירך, החלק האחורי. בניגוד לכניסה לבית, שהיא בחלק הקדמי של הבית. F. Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, Leipzig 1896 (1968), p. 242.

20 חז"ל למדו מתוך פסוק זה על צניעות האשה: "אשתך כגפן פוריה". אימתי אשתך כגפן פוריה, כשהיא צנועה בירכתי ביתך — אז בניך כשתילי זיתים, וכן אתה מוצא בשרה "ויאמר: הנה באהל, ויאמר: שוב אשוב אליך" (ילקוט שמעוני ח"ב, רמז תפ"א). בעקבות חז"ל הלכו פרושנים שונים. הביטוי "ירכתי ביתך" אינו מתיחס לגפן, כי היא אינה גדלה בחלקים הפנימיים של הבית, אלא למדומה — לאישה, שהיא נמצאת ב'ירכתי ביתך'.

21 האידיאה, שצדיקים זוכים בכרכת בנים, תורת במקומות שונים במקרא. דברים ד', יג; כ"ח, ד; איוב ה', כה ועוד.

22 י. פליקס, עולם הצומח במקרא, ת"א תשי"ז, עמ' 25; ברכה זו של בנים סביב לשולחנך נובעת, כנראה, מתוך תפיסה של חוג, שאינו חפץ ביציאת הבנים מהבית, שכן תפקיד הבנים להיות בחוג המשפחה, לדאוג להשחרשות והמשכיות המשפחה, ולדאוג לעשות פירות במקום בו מורשת המשפחה. נדמה, שזוהי גם התפיסה הבסיסית באיום של שמואל במשפט המלך... את

החלק השני במזמור פותח במשפט כללי, אשר בו מדגיש המשורר את תנאי הברכה, שהוא היות אותו איש — "ירא ה'". הברכות בחלק זה של המזמור, שאף הן נאמרות בלשון נוכח, אינן עוסקות בטוב האישי, הפרטי השמור לירא ה' (בזה עסק החלק הראשון), אלא בטוב הכללי, האומה. שכן הטוב הפרטי, האישי קשור בטוב הכללי. אין אדם מאושר בחייו הפרטיים, אלא אם כן באה יחד עם הצלחתו הפרטית גם הצלחת האומה כולה, שכן המעגל המשפחתי בלבד אין בו די, כיון שהוא מעוגן במעגל הגדול יותר, מעגל האומה.²³

ירא ה' מבורך, שיראה בטוב ירושלים — כל ימי חייו. בעל המזמור נקט בשם העצם — "טוב", שהוא למעשה מושג כללי וקשור בברכות רבי-גוניות.²⁴ אם נראה ברכה זו כהמשך החלק הראשון, שעסק בברכות חומריות, וכברכה על דרך הניגוד לקללה בדברים, הרי נפרש את התיבה "טוב" כמכוונת לשפע הכלכלי של ירושלים,²⁵ אותו יזכה לראות "ירא ה'" — "כל ימי חייו".

המזמור מסתיים בברכה "שלום על ישראל"²⁶. ברכת השלום היא גם סיום לברכת הכהנים "וישם לך שלום" (במדבר ו', כו). גם התיבה "שלום" כתובה בהקשרים שונים, ומכאן גם במשמעויות שונות.²⁷ ברכה זו קשורה במזמור לברכת בני הבנים

בניכם יקח... ולשום לו שרי אלים ושרי חמשים" (שמו"א ח', יא—יב). מה מרתיע בטיעון כי הבן יהיה "שר אלה" במקום אחר? ! כאן, לפנינו תפיסה של אנשים שרגילים למשטר שבטי — משפחתי. הגבר המאושר הוא זה שאשתו וביתו ופוריה, שהם סמל המשכיות הדורות, סביב לשולחנו. אם לאדם מאושר זה יבטיחו, כי לבנו יהיה כל טוב, אבל הוא יהיה רחוק מביתו, הוא ירע "מאשר" מפוקפק זה. הוא אינו חפץ בפיוור משפחתו. על כן מזהיר שמואל, שהמלוכה תגרום לפיצול המשפחה, הפוגעת באושר המשפחה בבית, ושינוי סדרי החיים.

23 גישתנו זו, דומה לגישתו של קראוס (עמ' 863) הסבור שמזמור זה עוסק באושרו של האיש "ירא ה'" אלא שהתנאי המוקדם לאושר זה, ולהתמדתו הוא 'טוב ירושלים', שכן ירושלים היא "יטוד החיים ומקור החיים של כל פרט". היא מקור הברכה — "יברכך ה' מציון". קראוס דוחה את גישת שמידט (H. Schmidt), הטוען שבמזמור זה "הרגש הלאומי המשותף" מקבל עדיפות על אושרו של הפרט.

24 שם העצם 'טוב' במקרא בא בהקשרים שונים במשמעויות שונות: יופי (הושע י', יא; זכריה ט', יז), שמחה (דברים כ"ה, מז; ישעיהו ס"ה, יד), וכן עושר ושפע כלכלי (בראשית כ"ד, י; דברים ו', י—יא; ירמיהו ב', ז). בתהלים עיקר הוראת תיבה זו — טובות רוחניות (כ"ה, ז; ל"א, כ—כא; ס"ה, ה; קמ"ה, ז). ראוי לציון הפסוק בתהלים, המראה גם הוא — נוסף על מזמורנו — כי יש קשר בין יראה וזכייה בטוב. מה רב טובך אשר צפנת ליראיך... (ל"א, כ).

25 כך B.D.B. עמ' 375. השוה: איוב כ', כא; כ"א, טז ועוד.

26 כך מסתיים גם מזמור קכ"ה. מלבד שני כתובים אלה, אין עוד ברכה של "שלום" + "על" במקרא, אלא פעם אחת בדבהי"א "כי שלמה יהיה שמו, ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו" (כ"ב, ט). ראה: אבי הורביץ, 'אימתי נטבע בעברית הצרוף "שלום על ישראל"? לשוננו, כ"ד—כ"ה (תשכ"ד), עמ' 297—302. וכן יצחק אפשטיין, הגיוני לשון, ת"א תש"ז, עמ' 46—58; ישנם חוקרים הרואים בסיום: "שלום על ישראל" — "ברכה ליטורגית" (קוט, עמ' 68) אף "גוסה סיום פטריסטי", בו מסיימים ארוע חגיגי, אף שאין לנוסח הברכה קשר לענין המזמור (F. Nötcher, לפי קראוס עמ' 864). קראוס דחה דיעה זו, ובצדק.

27 במלה העברית 'שלום' נאחדו כנראה שתי מלים שמיות שונות בעלות שתי משמעויות שונות: Salimum שפירושו בריאות, שלמות ו־ Salimum — שפירושו שלום בניגוד למלחמה. (W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch, Wiesbaden 1972—1974, p. 1143; 1015). במקרא אנו מוצאים 'שלום' במשמעות של בריאות, שלמות (בראשית כ"ט, ו; מ"ג,

שמואל ורגון

[7]

"וראה בנים לבניך" כלומר, המשורר תולה את ענין השלום בריבוי הבנים ובני הבנים²⁸. ברכת בני הבנים אינה רק ענין של נחת רוח לירא ה' ולמשפחתו "עטרת זקנים ובני בנים" (משלי י"ז, ו). אלא בני הבנים מוסיפים לתזוקה, לעוזה ולמעמדה של המשפחה בשבט בפרט, ובעם בכלל²⁹. במשטר שבטי חיוק רבוי הבנים את מעמדו החברתי וההגנתי של אבי המשפחה, ומכאן מובנת הדגשת ספר דברי הימים א כי בני אולם משבט בנימין היו גבורי חיל, "דרכי קשת ומרבים בנים ובני בנים מאה וחמשים... " (ח' מ)³⁰. אם בצלע הראשונה של החרוז מדובר על עוצמתה וכוחה של המשפחה, הרי רומז הכתוב לשלום ירושלים — שלום בניגוד למלחמה³¹. חינוק לפירוש זה ניתן לראות בפרשת התוכחה ששמשה רקע למזמורנו. ברכה זו באה בניגוד לקללה "בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך, כי ילכו בשבילי" (דברים כ"ח, מא) וזוהי הברכה המובטחת "ונתתי שלום בארץ... וחרב לא תעבור בארצכם" (ויקרא כ"ו, ו)³².

ניתן לומר איפוא, שהברכה האחרונה, שבה מבורך "ירא ה'" במזמורנו היא: כי יזכה לראות בחיזוקה והסתעפותה של משפחתו, שהיא חלק מעם ישראל כולה, וכי לא יראה בימיו מלחמה שבאה על ישראל. ברכות אלו קשורות זו בזו, שכן כשאין מלחמה בירושלים, הרי "כי תוליד בנים ובני בנים" — הם לא ילכו בשבילי, הם י שארו בביתך — הם יהיו סביב לשולחנך.

כפי שנאמר לעיל, מזמורנו מוגדר על-ידי החוקרים כ"מזמור חכמתי" או כ"מזמור דידקטי". כבר עמדו על כך³³ שהפסוקים האחרונים במזמור מעידים, שהם נועדו לשמש ברכה לעולי הרגל הבאים בשערי ירושלים. כיון שבמזמורנו מצויים שני המרכיבים: המרכיב הדידקטי והמרכיב הליטורגי, ושניהם כלולים במזמור אחד, על שני חלקיו כפי שהראנו לעיל, הרי שעלינו להניח, כי המוטיבים של מזמורי

כז—כח; שמו"ב י"ח, לב; מל"ב ד', כו ועוד). ואילו בכתובים אחרים מנוגדת תיבה זו למלחמה (מיכה ג', ה; תהלים ק"כ, ז; קהלת ג', ח).

28 כשם שיש קשר בין הברכה "ה' עז לעמו יתן" לברכה "ה' יברך את עמו בשלום" (תהלים כ"ט, יא). העוז המצוי בעם מבטיח את השלום. שמא ניתן גם לפרש, כי השלום, אי המלחמה, יביא לכך שהבנים לא ימותו במלחמה, ואז, "וראה בנים לבניך".

29 ברכת בני הבנים היא גם ברכת ההמשכיות הגיניאולוגית, כך, דברים ד', כה; משלי י"ג, כב. השווה ליפור משפחת השופט עבדון בן הלל הפרעתוני (שופטים י"ב, יד).

30 בערך "שלום" ב־BDB מפרשים את המונח כמביע שלום עם ה'; שה' לא יכעס על עמו, ושמה הכוונה, שאם ה' לא יכעס על עמו, הקללות בתוכחה לא תתקיימה. נראה, שכאשר המלה שלום מוסבת אל העם, היא אינה מכוננת אלא, לשלום, שהוא בניגוד למלחמה.

32 הרודוטוס מספר על בקורו של סולון, החכם והמחוקק מאתונה, אצל קרויסוס מלך לידיה. עבדי קרויסוס הוליכו את סולון דרך האוצרות והראו לו דבר יקר ונחמד. לאחר שראה זאת שאל המלך את סולון "האזורה מאתונה (ה)אם ראית בין כל בני אדם את המאושר בהם?" כתשובה נקב סולון בשמו של פלוני בשם שלום מאתונה. ולשאלת המלך "במה אתה חושב את שלום להמאושר?" ענה: "יען כי ראשית לטלום היו בנים טובים וישרים בעת הצלחת העיר, ולכולם נולדו בנים וכולם נשארו בחיים... (כתבי הרודוטוס (שור אלכסנדר מתרגם), ירושלים תרצ"ה, ספר ראשון, 30, עמ' 12—13).

33 כך, בודה (ראה בהערה 4) ראה בפסוקים א—ד, מזמור חכמתי מובהק שאין לו קשר לפסוקים שלאחריו. השווה: ויזר, עמ' 769; וכן תהלים ל"ד, יא ואילך.

החכמה מצאו את מקומם בשירה הפולחנית³⁴. לאמור: לפנינו מזמור פולחני-דידקטי, שאמר המשורר בפני העולים לרגל, כשהגיעו לירושלים³⁵ לדברי בעל המזמור לירא ה' מובטח גמול כלכלי ואושר משפחתי³⁶. ירא ה' — הוא האדם המרגיש בכל רגע בחייו את נוכחות אלהיו, אינו ירא מגורמים אחרים, אין הוא פוחד שזרים יאכלו את פרי יגיעו. הוא זוכה ורואה בשלמות משפחתו הגדולה — זה גמולו וזה שכרו.

בבית השני מובטח לירא ה', שה' יברכו בעתיד כך, שיזכה לראות בטוב ירושלים — כל ימי חייו, שיזכה לראות בנים לבניו כיון שכל ימי חייו יהיה שלום על ישראל. כדי לפרט את הגמול המובטח לירא ה', בנקק המשורר למוטיבים הלקוחים מדברי התוכחה שבספר דברים, אם כי לא נמנע מלהשתמש במליצות ובתכנים ממקומות אחרים בתורה. לשימוש במוטיבים של התוכחה בדברי המזמור הפולחני-דידקטי, בשעה של אסיפה, ישנה השפעה רבה, שכן העולים לרגל יודעים היטב את הקללות הכתובות בספר דברים, וכאשר רוצה המשורר להורות, שראוי לו לאדם להיות "ירא ה'", הוא משתמש באותם מוטיבים הידועים לקהל, והשומעים זוכרים מה עלול לקרות "אם לא תשמע בקול ה'... ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך" (דברים כ"ח, טו).

יש לציין, כי למרות שהמזמור הוא פולחני, הקשור בעליה לרגל, אין המשורר מבליט את נושא הקרבנות או העליה עצמה, אלא הוא פותח בברכות האישיות המשפחתיות, שהן קרובות ללבו של העולה, ורק בבית השני, הוא מדבר על הטוב האישי, שקשור בטוב ירושלים, ובשלום על ישראל.

נראה, שלקח חשב במזמור הוא ההתניה לאושר ולעושר, שבהם פותחים שני בתי המזמור. אין הקנינים המובטחים במזמור ניתנים ללא מאמץ וזכות. התנאי לאותם הקנינים הוא: יראת ה' — הליכה בדרכיו.

34 השווה: ויזר, עמ' 89; וכן תהלים ל"ד, יא ואילך.

35 קראוס סבור, שהמזמור נאמר על ידי כהן בירושלים בתורת "ברכה" לעם שעלו לרגל או שנוכחו בפולחן (עמ' 862—863).

36 בתורה ובספרי החכמה האמידות והטובות הכלכליות הם גמול אלהים ליראיו. על כך מעידים: הן הסיפורים על האבות בספר בראשית והן ההבטחות לישראל "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג', ח). שכרם של ישראל הוא: גשם, שובע, רוב בנים, בתים, כרמים, בקר וצאן, כסף וזהב (ראה: ויקרא כ"ו, ג—י; דברים ז', יב—יג; ח', ז—יג; י"א, יד—טו; כ"ח, ג—יב ועוד). בספרות בכל אנו נתקלים בברכות דומות. כדוגמא: "השתחוה לאשתר אלת עירכם, והיא תתן לכם בנים (פרי בטן) והיא תתן דעה על בהמותיכם, ותזכור את כל נסיעות האדמה". W.G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford, 1960, p. 108: 13—14